

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Giedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIOUS	523

ISSN 1392-0391.

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1996.

T. 8.

Asmuo: tarp tautos ir valstybės.

Reda Griškaitė

ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE

Sakoma, kad tik Rusijos armija galėjo laimėti tokį karą. Jokia kita Europos valstybė nebūtų pakėlusį šalčio, sniego audrų ir bado. Nepaisant to, Suomijos karas netapo garsus – netrukus jį užmiršo ne tik Europa, bet ir pati Rusija. Visų smalsumas buvo nukreiptas į didžiuosius įvykius, tuomet sukretusius Europą, taigi nieko nejaudino karas, kuriame kovojusiųjų skaičius vos siekė Napoleono mūšių aukas. Amžininkų abejingumu užsikrėtė ir vėlesnės kartos. Kovos, pergalės ir pralaimėjimai buvo beveik pamiršti. Tačiau tie nedideli Suomijos mūšiai nulėmė vienos tautos likimą.

* * *

Spalvingoje *Lietuvių tautos istorijos* autoriaus Teodoro Narbuto (1784–1864) biografijoje 1808–1809 metų Rusijos–Švedijos karas (paprastai vadinamas tiesiog Suomijos karu), regis, taip pat tebuvo menkas epizodas, nublankstantis prieš istoriko dalyvavimą Bobruisko tvirtovės statyboje, juo labiau – Napoleono karuose¹. Šio fakto ypatingai neakcentavo nei pats Narbutas, nei jo biografai. Istoriko gyvenimo aprašyme, parengtame Maxymilijano Fajanso rinkiniui *Lenkų portretai*, apie tai randame vos pora sakinių: „Vykstant karui Suomijoje, 1809 metais prie Abo gavo smarkią galvos kontūziją, dėl ko labai sutriko klausa. Po to tarnavo eskadroje, stovėjusioje Baltijsko uosto įlankoje, o kai eskadra buvo užblokuota, Rogo saloje statė baterijas jos gy-

¹ Plačiau apie tai skaitykite: R. Griškaitė, „Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos“, *Lituanistika*, 1993, nr. 2(14), p. 3–13.

nybai“². Vis dėlto už šių lakoniškų žodžių slypėjo nepaprasti istoriniai įvykiai, didžiulė asmeninė patirtis, išgyvenimai – tai, kas paliks gilų pėdsaką Narbuto savimonėje, kas atsispindės jo pagrindiniame veikalė. Ką mąstė karys, dabar valdinys šalies, kuri vos prieš trylika metų buvo aneksavusi ir jo kraštą? Kaip kare patirti išpūdžiai veikė būsimojo istoriko pasaulėžiūrą? Su kokia nuostata vyko į Suomiją, tuomet Švedijos dalį, ir su kokia grįžo?

XIX šimtmečio žmogui tai buvo itin tolima kelionė. Nereikėtų užmiršti ir psichologinės nuostatos, kurią kiekvienam buvusios Abiejų Tautų Respublikos piliečiui keldavo šio Šiaurės kaimyno vardas. Grafas Eustachijus Tiškevičius savo garsiuosiuose *Laiškuose apie Švediją* (tiesa, rašytuose jau prabėgus trejetui dešimtmečių nuo mūsų minimų įvykių) rašė: „Tikriausiai nė vienoje senosios Lenkijos dalyje nerasite žmogaus, kuris nuo pat vaikystės be pasipiktinimo nebūtų girdėjęs tariant švedo vardą. Tas vardas kainavo daug kraujo ir nelaimių. Tie prisiminimai susiję su pirmaisiais mūsų nelaisvės išpūdžiais. Gerai menu metus, kai dar tik pažindamas pirmąsias religijos tiesas vaikiškai tiesdavau rankas į skaisčiausiąją Aušros Vartų Dievo Motiną, o jau girdėjau stebuklingai nugalėto švedo vardą ir namiškių skundus dėl Dievo namų išniekintojų. Tuomet aš švedus įsivaizdavau kaip barbarų tautą, piktą ir bedievelę. O kai jau vėliau mane suviliojo Lietuvos miškai, kai pati mėgstamiausia mano pasivaikščiojimų vieta tapo vaidilučių prisiminimais apipintos vietovės, kai senoviniuose apkasuose ir kapavietėse norėjau rasti praeities pėdsakų – liaudis kartojo švedo vardą, ir aš vėl eidamas pro kadais puikius pastatus ir šventoves, virtusius griuvėsių krūva, su pasipiktinimu jį prisimindavau“³.

Tikriausiai panašių jausmų vedinas į Skandinaviją keliavo ir Narbutas. Suprantama, šiandien jau neįmanoma rekonstruoti istoriko emocinio pasaulio. Ir vis dėlto pasitelkus tuos ne itin gausius faktus galbūt bent iš dalies pavyks atsakyti į labiausiai mus dominantį klausimą: ar Narbutas, nepaisant jauno amžiaus (jam tuomet buvo dvidešimt ketveri), Suomijos kampanijoje dalyvavo kaip žmogus, kuris savo ateitį jau siejo su literato karjera? Bet tam privalome pasinerti į tuometinių istorinių įvykių sukūrį ir pamėginti jame įsivaizduoti jauną inžinerijos puskarininkį, būsimąjį istoriką.

ISTORINIŲ ĮVYKIŲ VERPETE

Karinė Narbuto karjera prasidėjo 1803 metais, kai jis, ką tik baigęs studijas Vilniaus universitete, išvyko į Peterburgą ir kurį laiką skaitė paskaitas 2-ajame kadetų korpuse. Tačiau tai truko neilgai. Jau 1804 metais būsimasis istorikas buvo pasiūstas į Rusijos–Prūsijos pasienį, prie Nemuno, kur kartu su žymiais Prūsijos specialistais atliko hidraulinius ir hidrografinius darbus. Po trejų metų, 1807, atsidūrė pačiame Rusijos–Prancūzijos konflikto centre: mūšyje prie Austerlico* buvo persmeigtas durtuvu, o prie Tilžės jam buvo peršauta kairioji ranka. Taigi Suomijoje, šį kartą Rusijos–Švedijos konflikto arenoje, Narbutas atsidūrė jau pakrikštytas kovų. Vargu ar džiugiai sutiko žinią apie naująjį paskyrimą – po žygio turėjo jaustis gerokai išsekęs. Juolab kad traumų būta itin sunkių – kairiosios rankos silpnumas ir skausmas petyje kamuos visą gyvenimą, ypač įtemptai dirbant prie rašomojo stalo.

Ankstyvoji Narbuto korespondencija mums beveik nežinoma – taigi apie daug ką galime tik numanyti. Vis dėlto atsitiktinai istoriko rankraščiuose išliko vienintelis to laikotarpio susirašinėjimo atspindys – Narbuto tiesioginio viršininko ir tarnybos bičiulio nuo 1804 metų (kartu dirbo prie Nemuno) – olandų kilmės Rusijos armijos generolo majoro Jeano Falconé (Иван Фалконий) laiškas, datuotas 1808 metų sausio 25 (vasario 6) diena, taigi vos mėnesiui likus iki Suomijos kampanijos pradžios⁴. Iš šio trumpučio prancūziškai rašyto laiško galima spręsti, kad žygio išvakarėse Narbutas ilsėjosi Šiauriuose, tėvų dvare Lydos apskrityje – tikriausiai buvo gavęs atostogų sveikatai pataisyti. Falconé rašė: „Gavau šio mėnesio 22 dienos

² *Wizerunki Polskie, rysował z natury i litografował* Maxymilian Fajans, Warszawa, 1857, s. 10.

³ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecyi*, Wilno, 1846, t. 1, s. VI.

* Vietovardžiai rašinyje nurodomi tokie, kokius buvo įprasta vartoti XIX šimtetyje. Greta retesnių pavadinimų skliausteliuose rašomas šiandieninis atitikmuo.

⁴ J. Falconé laiškas T. Narbutui, 1808, sausio 25 (vasario 6), Slonimas, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 18, b. 185, l. 175. Už pagalbą verčiant šį laišką į lietuvių kalbą nuoširdžiai dėkoju istorikei Skaidrai Kulakauskienei. Beje, šis Falconé laiškas leidžia suabejoti Eduardo Volterio pateiktu faktu, kad jau 1807 metais Narbutas buvo pasiūstas į Revelį (Taliją) statyti uosto įtvirtinimų. Juolab kad laiškas Narbutui buvo pasiūstas iš Slonimo (Э.Вольтер, „Нарбут, Феодор Ефимович“, *Русский биографический словарь*, Санкт-Петербург, т. 11 (На–Ни), 1914, с. 62).

Jūsų laišką ir esu sujaudintas žinios apie Jūsų ligą. Nors sveikstate, bet pasistenkite dar greičiau atgauti jėgas. Kaip Jūs prašote, trejetą savaičių galite pasilikti namuose; jeigu tuo metu ateitų koks nors įsakymas dėl Jūsų išvykimo, atsiųsiu kurjerį“⁵. Falkonė žadėjo pasirūpinti Narbuto atlyginimu ir prašė informuoti apie savo atvykimą. Laiškas buvo pasiūstas iš Slonimo – tikriausiai ten tuomet buvo dislokuota toji Inžinerijos korpuso dalis, kurioje tarnavo Narbutas (po Tilžės taikos Lietuvos ir Baltarusijos gubernijose ilsėjosi dauguma Rusijos armijos dalinių). Be jokios abejonės, Narbuto atostogos buvo nutrauktos anksčiau nei buvo žadėta. Politiniai įvykiai klostėsi nepaprastai sparčiai. Šį kartą įtampa kilo šiauriniame Rusijos imperijos pasienyje.

Septyniolika metų, tai yra nuo 1790 iki 1807, tarp Rusijos ir Švedijos buvo taika. Tačiau per Napoleono karus situacija pasikeitė. Tilžės taikos derybose Aleksandras I pažadėjo Napoleonui būti tarpininku normalizuojant santykius su Anglija. Šiuo tikslu buvo daromas spaudimas ir Anglijos sąjungininkei Švedijai. Tačiau pastaroji neparemė nei Rusijos, nei Prancūzijos, o Švedijos karalius Gustavas IV Adolfas (1792–1809) viešai deklaravo savo priešišumą Napoleonui ir dar glaudžiau suartėjo su Anglija, kuri savo poziciją išsakė konkrečiais veiksmais – užpuolė Kopenhagą ir sudegino Danijos laivyną. Aleksandras I, susijęs su Kopenhagos rūmais giminytės ryšiais, pareikalavo, kad Švedija kartu su Rusija stotų ginti Danijos interesų. Gustavas IV Adolfas atsisakė tai padaryti. Taip glaustai galima nusakyti priežastis, atvedusias į 1808–1809 metų Rusijos karą su Švedija.

1808 metų vasario pradžioje pagrindinės Rusijos armijos pajėgos buvo mestos Suomijos link. Iš Vitebsko ir Estliandijos gubernijų išžygiavo trys pėstininkų divizijos: 5-oji, vadovaujama Nikolajaus Tučkovo, 17-oji – grafo Nikolajaus Kamenskio ir 21-oji – kunigaikščio Piotro Bagrationo. Kaip teigė išsamios, paties Aleksandro I užsakytu parašytos, monografijos apie 1808–1809 metų Suomijos kampaniją autorius, imperatoriaus adjutantas generolas leitenantas Aleksandras Michailovskis-Danilevskis⁶, visos šios divizijos dar nebuvo pailsėję po sunkaus 1806–1807 metų Prūsijos žygio. Pulkai, dar nepapildyti naujais rekrutais (senieji masiškai išmirė nuo bado ir ligų Lietuvos gubernijose, kur buvo suvaryti per Prūsijos karą), buvo apverktinos išvaizdos (neturėjo ne tik mundurų, bet ir apavo). Todėl pirmieji kariuomenės būriai per Peterburgą pražygiavo naktį, o mundurai atkeliavo daug vėliau, jau į Suomiją. Iš paskos pėstininkams

traukė kavalerija. Žygio pradžioje Rusijos armiją sudarė 24 000 karių (vėliau jos skaičius išaugo iki 55 000). Tuo tarpu Švedija buvo dislokavusi Suomijoje tik 14 984 karius. Rusijos kariuomenės vyriausiuoju vadu buvo paskirtas infanterijos generolas Fiodoras Bukshevdėnas (1750–1811) – Kuršo bajoras, daugelio kampanijų, tarp jų ir Prūsijos, dalyvis.

1808 metų vasario 9(21) dieną Rusijos armija peržengė Rusijos–Švedijos sieną ir pradėjo puolimą Kuopijo, Tavastehuso (Haminos) ir Helsingforso (Helsinki) kryptimis. Buvo gili žiema. Siautė pūgos. Klimatinės žygio sąlygos buvo tikrai nepaprastos. Štai kaip Suomijos žiemą aprašė Julijonas Ursinas Nemcevičius, 1796 metais, tai yra beveik čia minimų įvykių išvakarėse, kartu su Tadu Kosčiuška keliavęs per šį kraštą: „[...] dėl sniego gausybės turėjome naudoti dvi vieną su kita V forma surištas sijas, kurios, arklių traukiamos, stumdavo sniegą į dvi puses ir lygindavo kelią mūsų vežimams. Vis dėlto į priekį judėjome palengva. Visų pirma todėl, kad būdavo šviesu vos ketvertą valandų, ir jau antrą valandą turėdavome stoti pietums ir nakvynei. Ne tik gėrimai, vanduo, bet ir mėsa, paukštiena, žuvis taip sušaldavo, kad kirviu reikėdavo kirsti“⁷. Visą vasarį Švedijos armija, vadovaujama generolo (vėliau feldmaršalo) Morico Klingsporo (1744–1814), traukėsi nuo grėsmingai artėjančios Rusijos kariuomenės. Didžiąją Klingsporo armijos dalį sudarė suomių. Kaip rašė ąmžininkai (tarp jų ir rusų generolai), toje armijoje dezertyrų nebuvo, tačiau besitraukiantys suomių iš išorės jau nebeapanėšėjo į kariškius, nes dėl nepaprasto speigo dėvėjo kuo pakliuvo, ką gaudavo iš kaimiečių, o galvas ir kojas buvo apsvynioję avių ir žvėrių odomis. Užimtų teritorijų gyventojai buvo verčiami prisiekti naujam monarchui. Bet kokie žmonių susibūrimai buvo uždrausti. Grafui Bukshevdenui buvo įteikti penki antrojo laipsnio šv. Onos ordinarai – juos turėjo išdalyti tiems buvusiems Švedijos pavaldiniams, kurie padės palaikyti vietos gyventojų ramybę. Suomių buvo atleisti nuo rekrutų prievolės, tačiau iš gyventojų buvo konfiskuojami ginklai, o nepaklusnūs vietiniai valdininkai kaip belaisviai buvo siunčiami į Rusijos gilumą.

⁵ Ibid.

⁶ [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны на сухом пути и на море в 1808 и 1809 годах, по Высочайшему повелению: С двадцатью планами и картами*, Санкт-Петербург, 1841.

⁷ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich: Dzieło pośmiertne*, Paryż, 1848, s. 310.

Vasario 27 (kovo 11) dieną generolas Bukshevdenas suskirstė kariuomenę į tris dalis: 21-oji kunigaikščio Bagrationo divizija turėjo žygiuoti paskui besitraukiančią švedų kariuomenę į Tamerforsą (Tampere), o vienam šios divizijos pulkui, vadovaujamam generolo Piotro Šepelevo, buvo įsakyta užimti Abo (Turku) miestą; 5-oji Tučkovo divizija privalėjo žygiuoti į Vasą; pats Bukshevdenas su 17-ąja divizija patraukė link garsiosios Sveaborgo tvirtovės. Taigi dvi divizijos išžygiavo į šiaurę ir viena – į pietus. Pirmieji Rusijos kampanijos Suomijoje mėnesiai – nesibaigiančios pergalės. Vasario pabaigoje buvo užimtas Tavastehusas ir apgulta Sveaborgo tvirtovė. Po Tavastehuso užėmimo 21-oji Bagrationo divizija buvo padalyta į tris dalis, iš kurių viena, vadovaujama paties kunigaikščio, patraukė link tuometinės Suomijos sostinės – Abo miesto. Pirmasis kovo 10 (22) dieną į Abą išėngė generolo Šepelevo pulkas (1624 kariai). Prieš užimant miestą suomiams pavyko sudeginti dalį savo laivyno (51 kanonierę, 13 kitų laivų). Buvo paskandinta daug ginklų, parako, maisto. Vos išėngus į Abą Bagrationas įsakė statyti tris baterijas – kad būtų galima miestą apginti iš jūros pusės.

Kaip prisimename iš jau cituotos Narbuto biografijos ištraukos, būtent Abas buvo tas miestas, ta vietovė, kurią istorikas nurodė kaip savo sužeidimo (kontūzijos) vietą. Detaliai nebuvo nusakytos mūšio aplinkybės, tik data – 1809 metai. Prie Abo vyko keletas mūšių ar mažesnių susirėmimų, tačiau nė vieno autobiografijoje nurodytais metais. Kaip ir kiti miestai, 1808 metų pradžioje Abas pasidavė be didesnio pasipriešinimo. Biografija buvo rašoma jau praėjus pusšimčiui metų nuo šiame rašinyje minimų įvykių, taigi Narbutas galėjo klysti. Apskritai sunku būtų tiksliai nusakyti, kada būsimasis istorikas atvyko į Suomiją. Galimi du variantai: arba su pirmąja banga, tai yra jau vasario mėnesį, arba su antrąja, tai yra gegužę, kai Suomijoje dislokuota armija buvo papildyta 11 000 karių (taip pat ir dalimi generolo Michailo Barklajaus de Tolio vadovaujamos 6-osios pėstininkų divizijos). Aišku viena – Suomijos kampanijos išvakarėse Narbuto ir jo tiesioginio viršininko Falkonė keliai kuriam laikui išsiskyrė – generolas buvo pasiūstas vadovauti Oginskio kanalo direkcijai. Tikriausiai Narbutas išvyko jau pirmosiomis karo dienomis, tačiau kaip Inžinerijos korpuso paporučikis būdavo siunčiamas iš vienos divizijos į kitą. Kaip galima spręsti iš kai kurių Narbuto raštuose pasitaikančių užuominų bei minimų vietovardžių, iki pat rugpjūčio mėnesio jis buvo kunigaikščio Bagrationo 21-osios divizijos, išsidėsiusios nuo Abo iki Bjorneborgo (Porio), dispozicijoje, tai yra

pietinėje Suomijoje. Antra vertus, dėl ypatingos Suomijos geografinės padėties, dėl didžiulių atstumų, dėl partizaninės kovos, tai yra dėl šios kampanijos specifikos, sunku nustatyti, kur vienu ar kitu metu buvo dislokuotos atskiros armijos dalys. Michailovskis-Danilevskis, detaliai išanalizavęs kovų areną, rašė: „Šios kariuomenės sudėties ne tik pagal pulkus, bet ir pagal divizijas nustatyti neįmanoma. Išskyrus 4-ąją kunigaikščio Golicyno diviziją (kurios, kaip pamatysime vėliau, trys batalionai taip pat buvo išsiųsti į Kareliją) bei atsarginius grafo Vitgenšteino batalionus, visos kitos divizijos nuo pat žygio į Suomiją pradžios, tai yra 5-oji Tučkovo, 17-oji grafo Kamenskio, 21-oji kunigaikščio Bagrationo, 6-oji Barklajaus de Tolio ir dalis 14-osios, dėl to, kad buvo suskaldytos į būrius, garnizonus ir etapus, – buvo tarpusavyje susimaišę: vienos ir tos pačios divizijos pulkai, batalionai, net kuopos, vieni stovėdavo prie Botnijos įlankos, o kiti prie senosios sienos“⁸. Taigi tikslią Narbuto buvimo vietą vienu ar kitu Suomijos karo periodu nustatyti sunku. Tačiau konkrečiai jo veikla šios kampanijos metu numanoma daug lengviau. Ji buvo susijusi su ypatinga Inžinerijos korpuso paskirtimi, tai yra: parinkti artilerijos punktus ilgalaikiams arba trumpalaikiams įvairaus pobūdžio įtvirtinimams statyti, rengti tų įtvirtinimų projektus ir vadovauti jų statybai; prieš mūšį sutvirtinti kovines pozicijas; statyti ir taisyti tiltus, kelius; rengti gynybos bei atakos planus ir kita. Taigi Narbutas buvo ten, kur buvo reikalinga jo korpuso pagalba – ir sausumos kariuomenėje, ir laivyne.

Tuo tarpu 1808 metų kovo 16(28) dieną buvo paskelbta apie Suomijos aneksiją. Pranešimai buvo išsiųsti į svarbiausias Europos sostines. Be didesnio vargo buvo užimta visa pietinė ir pietvakarinė Suomija kartu su Alandų salomis. Tačiau balandžio pradžioje situacija netikėtai pasikeitė – švedų armija, susitelkusi Uleaborgo (Oulaus) rajone, perėjo į puolimą. Po keleto sėkmingų mūšių buvo susigrąžintas Kuopijas, Alandų ir Gotlando salos. Generolas Nikolajus Rajeuskis buvo priverstas atsitraukti iš Vasos ir Lapua (Lapo, Lapolo). Birželio mėnesį švedai išsilaipino netoli Abo. Miestas nebuvo gerai apsaugotas – nepaisant to, kad ten buvo įsikūręs vyriausiasis Rusijos kariuomenės štabas. Todėl skubiai prie Abo buvo permestos papildomos kariuomenės dalys. Miesto gynybai ėmėsi vadovauti kunigaikštį Bagrationą laikinai pakeitęs generolas Karlas Bagovutas

⁸ [A.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 266.

(1761–1812), Estliandijos bajoras, vėliau, 1812 metų spalio 6(18) dieną, žuvęs prie Tarutino. Jis, kaip ir kiti Suomijos karo vadai, buvo dalyvavęs 1806–1807 metų kampanijoje. Bagovuto įsakymu Abo priegose, prie Iverismo kaimo, buvo pastatyta baterija ir sutelkti pės-tininkų būriai. Norėdami išlošti laiko, birželio 7(19) rusai pirmieji puolė švedų desantą. Mūšis, kuris istoriografijoje žinomas Abo mūšio vardu, buvo vienas atkakliausių per visą Suomijos žygį. Jis tęsėsi aštuoniolika valandų. Kaip rašoma karo istorijos vadovėliuose ir enciklopediniuose žinynuose, Bagovutas parodė ypatingą asmeninę narsą, pats vedė būrius į ataką. Kova vyko miške, vos įžengiamoje tankmėje. Vis dėlto tik tuomet, kai atvyko pastiprinimas, švedai atsitraukė, sulipo į laivus ir išplaukė.

Kaip jau sakyta, tai buvo pats įsimintiniausias susirėmimas, įvykęs prie Abo miesto. Taigi reikėtų pasvarstyti, ar ne ši mūšį turėjo omenyje Narbutas, nurodydamas jį savo biografams. Ir čia galima pasinaudoti gana pikantišku faktu, tiksliau, nedideliu aprašymu, kurį paliko Narbuto duktė Teodora Mončiunskienė (Monczuńska, 1839–1925). Jos plunksnai priklauso ne vienas pluoštas prisiminimų, kuriuos ji, skatinama ilgamečio Narbutų šeimos bičiulio Adomo Honorijaus Kirkoro, rašė gyvenimo pabaigoje (vėliau jie buvo rasti pomirtiniuose Kirkoro rankraščiuose). Šiuose užrašuose (kuriuos sunku būtų pavadinti memuarais ir kuriems labiausiai tiktų *Silva rerum* pavadinimas) yra ir toks tekstas: „[...] mūšyje prie Abo 1808 metais [rankraštyje data kažkieno ranka ištaisyta į 1810 metus – R.G.], pritrėntas oro smūgio nuo iššovusios patrankos, pakirstomis jėgomis krito ant žemės ir liko gulėti kovos lauke. Po dvidešimt keturių valandų buvo pakeltas ir paguldytas į žirnienojais išklotą vežimą. Kan-kinamas troškulio kartu su kitais sužeistaisiais ėmė čiulpti žirnių ankštis, spjaudydamas iš burnos smėlį. ‘Tasai gyvens, – pasakęs švedų karininkas, – nes valgo žirnius’. Švedų kalba jam pasirodė šiek tiek panaši į lenkų. Kiek pakarščiavęs, sveikas ir laisvas (davė garbės žodį) vaikštinėjo po miestą (užmiršau, negaliu prisiminti datų ir vietovių). Buvo išpirktas per belaisvių pasikeitimą, bet po šio įvykio jį nuolat kankino galvos skausmai ir sutriko klausa, tai yra prastai girdėjo ir itin tyliai kalbėdavo. Menkiausias šlamesys skambėdavo kaip trimitas, varpas. Regis, taip jautėsi pora metų [...]”⁹. Taigi, anot Mončiunskienės, Narbutas per mūšį prie Abo buvo paimtas į švedų nelaisvę, o vėliau kartu su kitais belaisviais apkeistas mainais. Iš birželio 7(19) dienos mūšio aprašymo matome, kad švedai atsitraukė prie jūros ir išplaukė. Bet vargu ar jie suspėjo išsivesti ir belaisvių.

Juolab kad prisiminimuose nekalbama apie jokią jūros kelionę. Narbutą mūšio lauke galėjo rasti ir suomių partizanai, tačiau tokia galimybė (turint omenyje rusų pergale) atrodo labai nereali. Vis dėlto didžiausią abejonę kelia viena Mončiunskienės nurodyta smulkmena (jos pasakojime ji itin svarbi) – vežimas, kuriame gulėjo sužeistas Narbutas, buvo išklotas žirnioojais. Vargu ar tai įmanoma birželio pradžioje, ypač Suomijoje. Taigi reikėtų daryti prielaidą, kad Narbutas dalyvavo kitame, mažesniame, susirėmime prie Abo. O jų būta net keletas ir ne tik sausumoje. Mūšiai jūroje prie Abo vyko birželio 18 (30), birželio 20 (liepos 2), birželio 22 (liepos 4) dienomis. Ypač atkaklus buvo paskutinysis mūšis, kuriame buvo apgauta daug Rusijos irklinės flotilės laivų. Liepos 9(21) dieną švedų laivai prie kranto buvo priartėję per du patrankos šūvius. Per visus šiuos mūšius pakrantėse buvo statomos baterijos, visur dalyvavo artilerija, buvo daug sužeistų. Tačiau nė per vieną minėtą jūros mūšį švedams nepavyko įžengti į krantą, taigi visiškai atkrinta Narbuto paėmimo į nelaisvę galimybė. Švedų desantui išsilaipinti prie Abo pavyko tik rudenį – rugsėjo 4(16) ir 14(26) dienomis, tačiau tuo metu Narbutas jau statė baterijas Mažojoje Rogo (Mažojoje Pakrio) saloje. Ir šį faktą galime patvirtinti. Taigi šiandien kol kas neįmanoma detalizuoti Narbuto dalyvavimo mūšyje prie Abo laiko. Patikimiausia būtų versija apie garsųjį birželio 7(19) dienos susirėmimą. Žinoma, jam atiduoti pirmenybę galėtume tik tuomet, jeigu pripažintume, kad Mončiunskienės prisiminimai nebuvo itin tikslūs.

1808 metų vasara rusų armijai buvo labai sunki. Jai reikėjo kovoti net keliais frontais: su švedų–suomių armija, su nepatenkintais gyventojais ir ... su nuolatinio maisto nepritekliais. Vyno ir mėsos porcijos, išduodamos tris kartus per savaitę, nuolat mažėjo. Bet didžiausią nerimą kėlė nepaprastai išaugęs partizaninis judėjimas, kurį vyriausiasis kariuomenės vadas Bukshevdėnas raportuose Aleksandrui I vadino „Vandėjos karu“. Suomių partizanų buvo neįmanoma išnaikinti – jie pasislėpdavo pačiose netikėčiausiose vietose. Rusų kariai buvo užpuldinėjami ir negailestingai žudomi, todėl atsakydavo tuo pačiu. „Sugavus mums besipriešinančius buvusius suomių kareivius (paleistus iš nelaisvės), – sakė Kesaris Ordinas, – buvo įsakyta šaudyti, o jų kūnus kabinti prie kirchių; pasiūstus prieš mus

⁹ Zapiski córki š. p. Teodora Narbutta, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 11, ap. 11, b. 19, l. 18–19.

ginkluotus valstiečius negailestingai bausti ir nuskutus pusę galvos paleisti, prieš tai prigrasinus, kad jeigu savo kaltę pakartos, bus pakarti; pagautus nusikaltimo vietoje – sukaustyti grandinėmis ir siųsti į Sveaborgą¹⁰. Visa tai, be jokios abejonės, teko matyti ir Narbutui. Rusijos armijos kovingumą mažino ir pralaimėjimo nuotaikos. Padėtis pasikeitė tik tuomet, kai Pietų Suomijoje vyriausiuoju kariuomenės vadu buvo paskirtas Nikolajus Kamenskis, kurio vadovaujamas korpusas rugpjūčio 2(14) dieną perėjo į puolimą. Pamažu Rusija vėl atsikovojo prarastas pozicijas.

MAŽOJOJE ROGO SALOJE

Dar Suomijos kampanijos išvakarėse, po to, kai buvo nutraukti Rusijos santykiai su Anglija ir Švedija, susirūpinta pagrindinių Suomijos įlankos ir Baltijos jūros pakrančių stiprinimu. Baterijos buvo pastatytos Narvoje, Baltijsko uoste (Paldiskyje), Pernu, Rygoje, Vindavoje (Ventspilyje), Libavoje (Liepojoje). Armija, kuriai buvo priskirta ginti krantus ir tvirtoves, buvo pavaldi tuometiniam jūrų pajėgų ministrui, vėliau liūdnei pagarsėjusiam admiralui Pavelui Čičiagovui (1767–1849)¹¹. Kai kurios Inžinerinio korpuso dalys birželio–rugpjūčio mėnesiais buvo permestos į pakrantes ginančią armiją, tai yra tapo pavaldžios ministrui Čičiagovui. Šią armiją sudarė dvi pėstininkų divizijos. 2-oji, kuriai vadovavo būsimasis Borodino kautynių dalyvis generolas Nikolajus Lavrovas, buvo išsidėsčiusi Estliandijoje, tai yra nuo Baltijsko uosto iki Oranienbaumo (Lomonosovo). Iš šiandien prienamų šaltinių galima konstatuoti, jog 1808 metų vasarą, o galbūt net iki pat Suomijos karo pabaigos, Narbutas kartu su kitais savo dalinio kariais buvo būtent Lavrovo divizijos dispozicijoje.

Kaip jau buvo sakyta, rugpjūčio pradžioje Rusijos sausumos kariuomenė vėl ėmė skinti pergales. Tačiau jūroje situacija buvo sudėtingesnė. Švedų laivynas, kuriam į pagalbą atskubėjo ir anglų laivai, buvo itin galingas. Švedijos irklinių laivų flotilė stovėjo prie Alandų salų ir Abo prieigose. Todėl Peterburge buvo nuspręsta suduoti smūgį Švedijos jūrų pajėgoms. Šiuo tikslu 1808 metų liepos 14(26) dieną iš Kronštato Suomijos krantų link išplaukė admiralas Pietro Chanykovo (?–1813) vadovaujamas burinis laivynas, kurį sudarė devyni dideli laivai, septynios fregatos ir trylika lengvų laivų. Kaip rašė Michailovskis-Danilevskis, Chanykovo uždavinys buvo „sunaikinti arba užgrobti švedų jūrų pajėgas“, o vėliau susijungti su

Rusijos irklinių laivų flotilė bei Bukshevdeno sausumos pajėgomis¹². Liepos 25 (rugpjūčio 6) Rusijos laivynas priplaukė prie Hanko iškyšulio ir pastovėjęs ten pora savaičių rugpjūčio 9(21) dieną atplaukė į Jungfer Zundo sąsiaurį. Ten pirmą kartą ir išvydo prieš laivyną, kurį sudarė devyni laivai (du priklausė anglams). Sąsiauryje Rusijos burinis laivynas kreisavo trejetą dienų. Rugpjūčio 13(25) dieną Chanykovas raportavo, jog priešas išplaukia į atvirą jūrą. Rusijos laivynas taip pat pasuko rytų kryptimi. Rugpjūčio 14(26) auštant, kai flotilė priartėjo prie Baltijsko uosto, buvo pastebėti atsivejantys prieš laivai. Priešakyje plaukė du anglų laivai. Penktą valandą ryto jie atakavo per penketą mylių nuo savo flotilės atsilikusį septyniasdešimt keturių patrankų rusų laivą „Vsevolodą“, kuriam vadovavo antrojo rango kapitonas (vėliau kontradmirolas) Danijilas Rudniovas (?–1831). Chanykovas įsakė trims flotilės laivams skubėti į pagalbą „Vsevolodui“, tačiau šie nejudėjo iš vietos. Pakartotinis įsakymas taip pat nebuvo įvykdytas. „Vsevolodas“ gynėsi vienas. Tuomet pats Chanykovas išplaukė gelbėti užpultojo laivo, paliepus eskadrai sekti iš paskos. Tai išvydę anglų laivai pakėlė bures ir atsitraukė. Chanykovas savo eskadros laivams įsakė plaukti į Baltijsko uostą ir ruoštis atremti priešą. Iki uosto buvo likę šešios mylios, kai nutrūko buksyras, kuriuo „Vsevolodą“ vilko fregata „Poliuksas“, ir laivą ėmė nešti į atvirą jūrą. „Vsevolodas“ nesugebėjo priplaukti prie Baltijsko uosto, todėl buvo priverstas išmesti inkarą šiaurinėje Didžiosios Rogo (Didžiosios Pakrio) salos dalyje. Chanykovas pasiuntė į pagalbą keturias ginkluotas valtis. Ketvirtą valandą po pietų jos ėmė vilkti laivą Baltijsko uosto link, bet mėginant aplenkti iškyšulį anglų laivas „Kentauras“, vadovaujamas kontradmirolo Hudo, atakavo „Vsevolodą“. Kapitonas Rudniovas sušaukė pasitarimą ir nusprendė gintis. Kova buvo žūtbūtinė – grumtynės vyko net denyje. Tačiau „Vsevolodo“ įgula pasidavė tik priartėjus antrajam prieš laivui. Anglai, negalėdami nutempti laivo nuo seklumos, jį padegė. Tačiau tik iš trečio karto „Vsevolodas“ išiliepsnojo. Jo nuolaužos vėliau buvo ras-

¹⁰ К. Ордин, *Покорение Финляндии: Опыт описания по неизданным источникам*, Санкт-Петербург, 1889, с. 390.

¹¹ Aleksandro I bičiulis, patarėjas, reformatorius Čičiagovas 1812 metais buvo pripažintas kaltu dėl pralaimėjimo prie Berezinos ir tapo pajuokos objektu. 1834 metais Čičiagovas emigravo iš Rusijos ir jau niekuomet ten nesugrįžo. Visi tyrinėtojai pripažįsta, jog buvęs jūrų pajėgų ministras iki šiol nėra tinkamai įvertintas.

¹² [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 298.

tos Mažojoje Rogo saloje. Rugpjūčio 15(27) dienos raporte Čičiagovui admirolas Chanykovas rašė: „Matydami, jog visiškai neįmanoma laivo nutraukti nuo sekumos ir suremontavus pasiimti sau, anglai jį padegė, o likusius laive jūreivius įsisodino į savo laivus. [Vėliau] kontradmirolas Hudas atsiuntė parlamentarą ir 37 žmones (kai kurie iš jų buvo sužeisti), kad mes savo ruožtu jam gražintume tiek pat mūsų paimtų anglų. Mūsų sužeistieji tikino, kad abiejuose anglų laivuose gana daug užmuštų ir sužeistų, o laivai daugelyje vietų peršauti. Apie tikslų užmuštų ir sužeistų skaičių aš iki šiol neturiu žinių“¹³.

Buvo laukiama naujo antpuolio. Kaip galima spręsti iš rugpjūčio 16(28) dienos admirolo Aleksejaus Spiridovo raporto Čičiagovui, ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į abiejų Rogo salų pakrančių įtvirtinimus¹⁴. Iš Baltijsko uosto į salas buvo pervežta nemaža kariuomenės. Chanykovas eskadrą išdėstė išilgai Baltijsko uosto. Pakrantėje tarp laivų ir Mažojoje Rogo saloje buvo pastatytos baterijos. Keturias dienas buvo ramu, tačiau rugpjūčio 19(31) dieną per dvi mylias nuo Baltijsko uosto sustojo Anglijos vyriausiojo vado Somareco vadovaujami anglų laivai. Štai ką apie šį įvykį rašė pats admirolas Chanykovas: „Šiandien, ketvirtą valandą po pietų, anglų viceadmirolas Somarecas su šimto patrankų laivu „Viktori“, o su juo du kiti anglų laivai ir vienas švedų laivas, du kartus buvo linija priplaukę prie baterijos, pastatytos Mažojoje Rogo saloje ir plaukdami fordevindu [vėjo kryptimi – R.G.] be perstojo šaudė į ją iš patrankų. Iš baterijos beveik be paliovos buvo atsakoma tuo pačiu ir sviediniai krito gana arti prieš laivų, o kai kurie ir pataikydavo. Iš šių laivų vienas buvo artilerijos laivas, mėtęs sprogmenis ir į Mažąją Rogo salą, ir į kitą krantą [...]. Dėl šios priežasties aš ketinu savo liniją išrikiuoti išilgai kranto, pradedant nuo tvirtovės; o kad galėtume visiškai priešą atremti (jeigu tik jis sumanytų mus pulti) pasistengsime krante tarp laivų ir fregatų pastatyti po keletą patrankų iš kiekvieno laivo“¹⁵. Kaip galima spręsti iš trumpučio tos pačios dienos admirolo Chanykovo raštelio, prieš laivai ir vėl buvo priartėję prie Mažosios Rogo salos, tačiau dėl pernelyg didelio nuotolio rusų artilerija negalėjo jų pasiekti.

Chanykovo vadovaujamam laivynui iš tikrųjų grėse didžiulis pavojus. Priešo dispozicijoje buvo šešiolika labai gerų linijinių laivų. Jau Suomijos kampanijos pabaigoje paaiškėjo, kad Rusijos laivyną buvo numatyta pulti rugpjūčio 21 (rugsėjo 2) dieną. Sumanymas nebuvo įgyvendintas tik dėl blogo oro, tai yra nepalankaus vėjo. Šią

situaciją puikiai išnaudojo admiralas Chanykovas – jūros vartus į Baltijsko uostą užvertė medžių rąstais ir galutinai užbaigė baterijų statybą. Štai ką rugpjūčio 21 dieną (numanomo priešo anpuolio dieną) jūrų pajėgų ministrui raportavo admiralas Chanykovas: „[...] įsakiau, kad raitosios artilerijos kuopa, penkiasdešimt sausumos ir septyniolika jūrų artilerijos karių, pusė pionierių kuopos, dragūnų pulkas, Kargopolio dragūnų pulkas, ketvirtadalis Jo Didenybės pulko eskadrono ir paskutinės Sankt Peterburgo grenadierių pulko kuopos vyktų į Baltijsko uostą [...]. Aš įsakiau nuo plaukiojančių baterijų nuimti septyniolika dvidešimt ketvirtojo kalibro patrankų (kartu su jų platformomis) ir pasiunčiau į Baltijsko uostą meistrų ir dailidžių, kad galėtų jas pastatyti. Be to, prikalbinau tris pirklius nugabenti ten sijų, lentų ir vinių, kad būtų galima įrengti įprastines platformas keturiasdešimčiai pabūklų“¹⁶. Iš viso tarp laivų buvo pastatyta devyniolika plaukiojančių baterijų su 138 pabūklais. Baltijsko uoste ir Mažojoje Rogo saloje buvo įrengtos 6 baterijos su 45 pabūklais.

Taigi mums tiksliai žinoma Narbuto ir jo kolegų inžinierių darbo apimtis. Kaip galima spręsti iš Michailovskio-Danilevskio informacijos, baterijų statyba per Suomijos kampaniją buvo itin sudėtinga, visų pirma dėl ypatingų klimatinių sąlygų, reljefo, dirvožemio. Baterijų įrengimą sunkino ir uolėtos pakrantės, velėnos buvo mažai. Todėl reikėjo naudoti fašinas (žabų ryšulius pylimams sustiprinti) bei turus (žemės pripildytas aukštas žabų pintines, saugančias nuo kulku, sviedinių). Antroji problema buvo darbo rankų trūkumas. Inžinerijos korpuso karininkams gelbėjo jūreiviai, ypač per Chanykovo eskadros blokadą. Be to, įtvirtinimai buvo statomi nuolatinio pavojaus akivaizdoje – keletą kartų priešas buvo pasiuntęs artilerijos laivus.

- ¹³ О приговоре над Адмиралом Ханыковым за разные противозаконные поступки с 9-го Марта 1809 года, Центральный государственный архив Военно морского флота (Санкт-Петербург), ф. 166(1809), оп. 1, д. 467, л. 65.
- ¹⁴ Его Высокопревосходительству Господину Министру военных морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Спиридова. 16 августа 1808 года, *ibid.*, б. 4675, л. 72.
- ¹⁵ Господину Министру Военных морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Ханыкова. 20 Августа 1808 года, *ibid.*, л. 74.
- ¹⁶ О плавании эскадры под начальством Адмирала Ханыкова 1808 года. Его Высокопревосходительству Господину Министру Военных Морских сил и Кавалеру Павлу Васильевичу Чичагову. Рапорт Адмирала Ханыкова. 21 августа 1808 года, *ibid.*, ф. 166 (1808), ар. 1, б. 1048, л. 71.

Tuo tarpu Švedijos ir Anglijos flotilė ėmė persekioti negandos – laivuose kilo epidemija, o ir vėjas Baltijsko uosto blokada buvo itin nepalankus. Prasidėjo Somareco ir Chanykovo derybos dėl pasikeitimo belaisviais. Anglai pasiūlė kompromisą – jeigu Chanykovas atiduos pusę savo laivų, blokada bus nutraukta ir likusieji Rusijos eskadros laivai galės grįžti į Kronštata. Suprantama, tokiam pasiūlymui Chanykovas negalėjo pritarti. Juolab kad blokada nebuvo sėkminga. Iš tikrųjų rugsėjo 17(29) dieną švedų ir anglų laivai buvo priversti grįžti prie Švedijos krantų. Rugsėjo 18(30) dieną į Baltijsko uostą atvyko pats jūrų pajėgų ministras Čičiagovas. Admirolas Chanykovas turėjo atiduoti vadovavimą vienam iš savo pavaduotojų, o pats vykti į Sankt Peterburgą ir laukti teismo. Rugsėjo 20 (spalio 2) dieną Rusijos laivynas išplaukė iš Baltijsko uosto į Kronštata. Kaip galima spręsti iš archyvinių dokumentų, rugpjūčio 21–22 (rugsėjo 2–3) dienomis baterijos buvo išardytos.

Rugsėjo 30 (lapkričio 12) dieną Čičiagovas kreipėsi į imperatorių su tokiu raštu: „[...] Jo Imperatoriškoji Didenybė man buvote pavedęs visų mūsų krantų ir sienų įtvirtinimo darbus ir laivyno gynybą [...]. Dabar teisingumo vardan jaučiu pareigą Jūsų Imperatoriškajai Didenybei paliudyti apie uolų darbą žemiau išvardytų valdininkų, kurių pagalba aš naudojausi statant Kronštato ir kitų [uostų] įtvirtinimus. Aktyvumu ir sugebėjimais ypač gelbėjo mano dispozicijoje esantis generolas majoras Opermanas. Ypatingą uolumą jis parodė ir statydamas gynybinius įtvirtinimus Baltijsko uoste, kai buvo ginama ten užblokuota mūsų eskadra. Aš jam patikėdavau įvairias užduotis ir mano dispozicijoje esančioje sausumos kariuomenėje. Ginant Baltijsko uoste buvusią eskadrą ypač išsiskyrė baterijos kuopos papulkininkis Chotejevas, vadovavęs devintajai [?] sausumos baterijai (jos kariai labiausiai pasižymėjo apšaudant priešą artilerijos laivą). Jo dėka komanda išlaikė tvarką ir rimtį, kai baterijoje nuo priešų bombos sprogo amunicijos vežimai. Sausumos artilerijos kapitonas Timofejevas, kuris visą tą laiką vadovavo priešakinėms Rogo salos baterijoms ir per visą priešų antpuolį rodė didelį šaltakraujiškumą ir apdairumą, ypač tuomet, kai keturi anglų admirolo Somareco vadovaujami laivai atakavo dar nebaigtas įrengti baterijas. Statant baterijas Baltijsko uoste ypač veiklūs buvo: Rogo saloje inžinieriai paporučikiai Ževanovas ir **Narbutas** [pabr. mano – R.G.]; sausumoje – pirmojo pionierių pulko majoras Tichonovas ir paporučikis Jefimovičius. Baterijas ginkluoti labai gelbėjo jūrų artilerijos

antrojo rango kapitonas Smirnackis ir leitenantas Visockis¹⁷. Priedokumento buvo pridėtas atskiras sąrašas su trylika pavardžių. Teodoro Narbuto pavardė buvo nurodyta vienuoliktuoju numeriu¹⁸. Spalio 30 (lapkričio 11) dieną jau buvo žinomos ir imperatoriaus sprendimo smulkmenos: generolą Karlą Opermaną buvo nutarta apdovanoti penkiais tūkstančiais rublių, o kapitoną Timofejevą – aukso špaga. Kitiems karininkams buvo suteikti įvairių laipsnių šv. Vladimiro ir šv. Onos ordinai¹⁹. Tačiau įsakus dėl apdovanojimų Aleksandras I pasirašė tik lapkričio pradžioje. Vienas iš jų buvo toks: „*Ponui inžinieriui paporučikiui Narbutui. Norėdami padėkoti už Tamstos uolią tarnybą ir už parodytą veiklumą Baltijsko uoste statant baterijas, skirtas ten buvusiai mūsų eskadrai ginti, maloningiausiai skelbiame Tamstą trečiojo laipsnio šv. Onos ordino, kurio ženklai siunčiami [su šiuo įsaku], kavalieriumi*“²⁰. Dokumentas buvo pasirašytas 1808 metų lapkričio 4(16) dieną Sankt Peterburge. Originalą puošė Aleksandro I ir jūrų pajėgų ministro Čičiagovo parašai. Lapkričio 5(17) dieną iš Karo ministerijos inžinerijos departamento į Suomiją iškeliaavo prašymas išsiaiškinti tikslią paporučikių Ževanovo ir Narbuto buvimo vietą²¹. Lapkričio 6(18) dieną Čičiagovas atskiru raštu kreipėsi į tuometinį tiesioginį Narbuto viršininką Opermaną: „Jo Imperatoriškoji Didenybė, norėdami padėkoti už uolią tarnybą ir ypatingą veiklumą, parodytą statant baterijas Baltijsko uoste, ginant ten buvusią mūsų eskadrą, teikėsi maloningiausiai apdovanoti 1-ojo pionierių pulko majorą Tichonovą ir paporučikį Jefimovičių bei inžinierius paporučikius **Narbutą** ir **Ževanovą**: Tichonovą – ketvirtojo laipsnio šv. Vladimiro ordinu, Jefimovičių ir **Narbutą** [pabr. mano – R.G.] – trečiojo laipsnio šv. Onos ordinu, o **Ževanovą** – auksine tabokine“²².

¹⁷ О чиновниках, отличившихся по части прибрежных укреплений, *ibid.*, b. 146, l. 3–4.

¹⁸ Список чиновников, отличившихся по части сухопутных укреплений, *ibid.*, l. 7.

¹⁹ Записка № 365. Октября 30 дня 1808 года. Его Высокопревосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 9. Taip pat : Лист Министра Военных Морских сил П. Чичагова Адмиралу Ханькову. 31 октября 1808 года, *ibid.*, l. 11.

²⁰ Господину Инжинер-Подпоручику Нарбуту. С. Петербург, ноябрь 4го дня 1808 года, *ibid.*, l. 23 (nuorašas).

²¹ С департамента Министра Морских Военных сил [...] 5го дня 1808 года, *ibid.*, l. 27.

²² Записка № 378. Ноябрь. 6 дня 1808 года. Его Превосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 30.

Opermanas buvo įpareigotas pristatyti apdovanojimus pagal paskirtį, tai yra įteikti juos minėtiems karininkams.

Šie dokumentai įdomūs ir dar dėl vienos priežasties – visi jie duoda informacijos (nors ir ne itin gausios) apie tuometinius Narbuto kolegas. Be jokios abejonės, bendrauta su paporučikiu Ževanovu, kuris buvo apibūdintas kaip „pirmasis, parodęs ypatingą veiklumą stant baterijas Rogo saloje“²³ (jis ir apdovanotas ypatinga dovana). Antrasis, Opermanas, buvo tiesioginis ir ilgametis Narbuto viršininkas. Grafas, inžinerijos generolas, Valstybės Tarybos narys, Karo ministerijos inžinerinio departamento direktorius, Mokslų akademijos garbės narys Opermanas dalyvavo XVIII amžiaus pabaigos Švedijos–Rusijos karuose ir Lenkijos–Lietuvos padalijimuose, 1803 metais stiprino Rusijos–Švedijos pasienio tvirtoves, o 1807 metais, kaip ir Narbutas, dalyvavo kautynėse prie Austerlico. Vėliau ruošė gynybinius Kronštato įtvirtinimus, prisidėjo prie Bobruisko tvirtovės statybos. Taigi Opermano ir Narbuto biografijose galima rasti ne vieną sutapimą. Kaip byloja Narbuto rankraštinis palikimas, Opermanas, likimo blaškomas po įvairias šalis, domėjosi tų kraštų istorine praeitimi, surado ne vieną senieną, išgelbėjo ne vieną rankraštį. Narbutas ypač vertino generolo surinktus dokumentus, susijusius su juodkalniečių tautos istorija.

Taigi pirmąją lapkričio mėnesio savaitę paporučikis Teodoras Narbutas gavo pirmąjį savo apdovanojimą (vėliau dar bus pagerbtas ketvirtąjo laipsnio šv. Vladimiro ir antrojo laipsnio šv. Onos ordinais). Tačiau bendra atmosfera, tuo metu vyravusi Narbuto aplinkoje, nekėlė optimizmo. Įvykiai, susiję su Baltijos laivyno gynyba, buvo tragiški. „Vsevolodo“ žuvimas, bombardavimai, aštrus mirties pojūtis, ypač po nesenos kontūzijos, be jokios abejonės, buvo vieni dramatiškiausių Narbuto karinės biografijos momentų. Tikriausiai buvo svarstomas ir admirolo Chanykovo – seno jūreivio, studijavusio Anglijoje, su tos šalies laivais apiplaukusio aplink pasaulį, buvusio Kaspijos flotilės vado, žmogaus, itin gerai išmaniusio anglų taktiką, – likimas. 1808 metų lapkričio 7(19) dieną imperatorius pasirašė įsaką dėl admirolo teismo. Chanykovas buvo apkaltintas neveiklumu, atvedusiu prie anglų ir švedų laivynų susijungimo, taip pat ir „Vsevolodo“ netektimi. Teismo sprendimu jam buvo mėnesiui atimtas laipsnis – admiras nužemintas eiliniu.

Chanykovo eskadros nesėkmė rodė ir pačios Rusijos problemas, armijos nuovargį, bylojo, kad Šiaurės žygis pernelyg užsitęsė. Galbūt dėl šios priežasties lapkričio 7(19) dieną buvo pasirašytos pa-

liaubos, pagal kurias Švedija sutiko atiduoti Suomiją iki pat Kemijokio upės. Tačiau Peterburge šioms paliauboms nebuvo pritarta – Aleksandras I siekė karo veiksmus perkelti į Švedijos teritoriją. Paliaubos netrukus buvo nutrauktos, o rusų kariai, jausdami artėjančią žiemą, kovėsi itin įnirtingai. Švedų armijoje siautėjo ligos, badas. Gruodžio pradžioje paskutiniai švedų kariai paliko Suomiją. Naujasis Rusijos vyriausiasis kariuomenės vadas (Bukshevdenas dėl intrigų buvo priverstas atsistatydinti) infanterijos generolas Bogdanas Knoringas (1746–1825) gavo įsakymą pereiti užšalusią Botnijos įlanką ir įsiveržti į tikrąją Švediją, į Alandų salas. Knoringas nepritarė šiai, jo nuomone, neįgyvendinamai idėjai, tačiau į Abą atvykus pačiam karo ministrai Aleksejui Arakčejevui 1809 metų vasario 26 (kovo 10) dieną žygis buvo pradėtas. Jo vadu buvo paskirtas generolas Bagrationas. Kariai buvo šiltai aprengti, iš paskos per ledo dykumą – užšalusią Botniją – riedėjo rogės su šaudmenimis, malkomis, vynu. Amžininkų liudijimu, vaizdas buvo neįprastas: „[...] tūkstantčiai žmonių ir žirgų, įvairiomis kryptimis judančių sniego lyguma, sutrikdė mirtiną ledynų tylą ir kėlė ne tik nepaprastai keistą, bet ir didingą reginį. Saulės spinduliai tiesiog akino. Šviesos atspindžiai telkėsi ir lūžo ant karių ginklų, kolonos judėjo į priekį kaip ugnies masė sustingusioje gamtoje. Ore sklandė plėšrių paukščių būriai. Nakvynei kariai, kad apsisaugotų nuo žvarbių vėjų, užsikasdavo sniege. Ant ledo liepsnojo ilgos laužų eilės“²⁴. Kovo 5(17) dieną Alandų salos buvo užimtos. Kovo 12(24) dieną Barklajaus de Tolio vadovaujami būriai, išžygiavę iš Vasos, įsiveržė į Umėją. Netrukus buvo užimtas ir Tornijas. Kovo 13(25) dieną Švedija Kalikse (į vakarus nuo Tornijo) pasirašė kapituliacijos aktą. Kovo 17(29) dieną buvo sudarytos Alandų paliaubos.

Tą pačią kovo 13(25) dieną, kai Rusijos kariuomenė sugrįžo iš Alandų, Aleksandras I iš Peterburgo išvyko į Suomiją. Naujiesiems Rusijos valdiniam imperatorius pažadėjo tikybos ir vietos įstatymų laisvę. Kovo 17(29) dieną Suomijos gyventojai prisiekė Aleksandrui I kaip Suomijos hercogui. Imperatorius aplankė Sveaborgą, o kovo 19(31) atvyko į Abą. Balandžio mėnesį buvo paskirtas trečiasis Suomijos kampanijos vyriausiasis vadas – Barklajus de Tolis (Knorin-

²³ Записка № 365. Октября 30го дня 1808 года. Его Высокопревосходительству Д. А. Гурьеву, *ibid.*, l. 9.

²⁴ [А.] Михайловский-Данилевский, *Описание Финляндской войны...*, с. 381–382.

gas Botnijos žygio išvakarėse pateko į nemalonę). Kovo 19(31) dieną Aleksandras I nutraukė Alandų paliaubas. Rugsėjo 3(15) dieną prasidėjo taikos derybos, o rugsėjo 5(17) buvo pasirašyta Fredrikshamno taika, pagal kurią Rusijai atiteko visa Suomija ir Alandų salos.

Žygis per Botniją iš esmės vainikavo Rusijos–Švedijos karo baigtį. Tai buvo vienas išpūdingiausių ir dramatiškiausių šios kampanijos epizodų. Be jokios abejonės, Narbutas jame nedalyvavo – vargu ar būtų užmiršęs šį faktą paminėti. Botnijos žygis buvo sunkus ne tik dėl klimato sąlygų. Rusijos armija buvo išvarginta ne tik šalčių, ligų ir nepriteklių (alga nebuvo mokama jau penketas mėnesių ir karininkai jau mažai kuo skyrėsi nuo skarmalais vilkinčių eilinių karių) – ji jau buvo išsekusi dvasiškai, tai yra beprarandanti viltį laimėti.

INŽINERIJOS PUSKARININKIO LAISVALAIKIS

Mirties artumas, regis, turėjo kelti tik vieną tuomet realų troškimą – išlikti. Tačiau, kaip galima spręsti iš mūsų dienas pasiekusių šaltinių (nors ir labai negausių), jau niekas negalėjo atvėsinti Narbuto aistros istorijai. Kario-istoriko derinys buvo visiškai įmanomas. Pirmą kartą Narbutas turėjo progos tuo įsitikinti kartu su prūsų hidraulikos specialistais dirbdamas prie Nemuno – pasitelkęs visas galimas priemones, išnaudodamas kiekvieną laisvą valandą, kasinėjo piliakalnius, užrašinėjo tenykščių gyventojų papročius, mokėsi jų kalbos, rinko senienas. Regis, Suomija šiuo požiūriu buvo pats nepalankiausias kraštas, jau nekalbant apie karo situaciją. Tačiau taip gali atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio – į tolimą Skandinavijos kraštą Narbutą likimas nubloškė tuomet, kai jau buvo susiformavęs jo pomėgis istorijai, o galbūt net ir tikslas parašyti Lietuvos istoriją. Taigi į šią šalį inžinerijos paporučikis Narbutas (poručiko laipsnis jam buvo suteiktas tik 1809 metais, tikriausiai Suomijos kampanijos pabaigoje) turėjo žvelgti kitokiu žvilgsniu negu jo karo tarnybos kolegos.

Iš to, kas jau sakyta anksčiau, akivaizdu, kad Narbutas aplankė ne vieną Suomijos vietovę – buvo Abe, Baltijsko uoste, Mažojoje Rogo saloje. Lankėsi ir tuometinės Estlandijos gubernijos miestuose – Pernu, Revelyje. Kaip galima spręsti iš trečiojo *Lietuvių tautos istorijos* tomo, pabuvojo ir Sveaborge, Fredrikshamne, Kronštate²⁵. Suprantama, Narbutą kaip literatą labiausiai domino svarbiausias tuometinis Suomijos politinis ir kultūrinis centras – Abas (Aobo, Obo, suo-

miškai Turku, rusų vadintas Kaby), įsikūręs pietiniame Botnijos įlankos krante. Anot padavimų, Švedijos karalius Erikas IX, užkariavęs pietvakarinę Suomiją, 1156 metais pastatė Abo pilį ir pirmąją tame krašte krikščionių bažnyčią. 1626 metais Abo buvo įsteigta gimnazija, po keturiolikos metų reorganizuota į universitetą. Nuo pat XIII amžiaus iki 1522 metų Abas buvo katalikų, vėliau – protestantų vyskupo, o nuo 1817 metų – Suomijos protestantų arkivyskupo primo rezidencija. Miestas visame krašte garsėjo ir kaip amatų bei prekybos centras. Į Abą retai teužklysdavo koks nors keliautojas iš buvusių Lenkijos–Lietuvos žemių. Taigi ir šaltinių apie ten patirtus išpūdžius nedaug. Šykštūs ir jau mūsų minėtų keliautojų – Kosčiuškos ir Nemcevičiaus – prisiminimai. „Abas, – užrašė Nemcevičius, – tuomet dar Švedijai priklausiusios Suomijos sostinė, – beveik visas medinis; stogai dažyti jaučio krauju; gana tvarkingas. Ten pirmą kartą pamačiau šiaurės elnius, kuriuos augina ir maistui, ir kinkymui. Gyventojai kalba švediškai, yra liuteronai“²⁶. Kiek smulkesnį Abo aprašymą paliko Tiškevičius, kuris ten lankėsi daug vėliau, 1843 metais. Tačiau keliautojo informacija mums įdomi, juolab kad ir jo kelionės tikslas buvo kitoks nei Nemcevičiaus ir Kosčiuškos. Kai Tiškevičius ten viešėjo, sostinė iš Abo jau buvo perkelta į Helsingforsą, tačiau miestas tradiciškai tebebuvo svarbus prekybos ir kultūros centras. Tuomet Abo gyveno apie dešimt tūkstančių gyventojų. Miesto vaizdas, be abejonės, jau buvo kitoks nei teko jį matyti Narbutui – 1828 metais Abą nuniokojo didžiulis gaisras. Vis dėlto sudegė ne viskas – keliaujantį grafą itin sužavėjo Abo gynybinė pilis (deja, paversta kalėjimu). Ne menkesnį išpūdį padarė ir Abo katedra, kurioje buvo palaidota ne viena įžymybė. Apskritai Tiškevičių nustebino Abo, ypač jo uosto, judrumas.

Suprantama, Narbuto matytas vaizdas ir išpūdžiai buvo kiek kitokie – jau anksčiau aprašyta kariaujančio krašto realybė darė įtaką ir Abui, keitė jo veidą. Antra vertus, Narbuto lankymosi metais miestas dar buvo garsus savo universitetu, 1827 metais perkeltu į Helsingforsą. Abas, kaip ir Vilnius, iki pat XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigos daugeliui asocijavosi būtent su universitetu, svarbiausiu tuometinės Suomijos mokslo centru. Šiandien tektų tik spėlioti apie galimus Narbuto, inžinerijos paporučikio, kontaktus su šia

²⁵ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1994, t. 3, p. 467.

²⁶ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, s. 310.

mokslo įstaiga – jeigu ne vienas trumpas laiškas, išlikęs gausioje Joachimo Lelevelio korespondencijoje. Taigi jau po poros metų, sugrįžęs iš Suomijos ir Bobruisko, Narbutas pasiuntė Leleveliui laišką, iš kurio turinio galima spręsti, jog Abe būsimasis istorikas buvo ne kartą susitikęs su tenykščiais literatais ir parsivežė ne vieną jų veikalą – kad grįžęs namo juos „perduotų [...] žmonėms, tyrinėjantiems Europos šiaurės tautų pradus“²⁷. Taigi galima teigti, jog Narbutas ne tik ieškojo, bet ir užmezgė kontaktus su tenykščiais intelektualais, be jokios abejonės, susibūrusiais apie universitetą. Galbūt net turėjo vilniškių profesorių rekomendacijas – bet tai būtų tik hipotezė, nors ir labai tikėtina. Prošvediškos Abo universiteto profesorių nuotaikos, jų atviras protestas prieš Rusijos okupaciją (universiteto rektorius Matias Calonius (1738–1817) atsisakė prisiekti naujajai valdžiai) – gerai žinomas faktas istoriografijoje. Kaip Narbutas, Rusijos armijos puskarininkis, rado bendrą kalbą su tos aplinkos žmonėmis? Tiškevičius, kuriam buvo gerai pažįstamas Suomijos ir Švedijos elitas, padarė išvadą, kad skandinavai labai palankūs buvusios Lenkijos–Lietuvos valstybės piliečiams. Galbūt tai būtų ir tam tikras Narbuto sėkmės paaiškinimas. Antra vertus, įdomu ir tai, kad būtent dėl viešnagės Abe būsimasis *Lietuvių tautos istorijos* autorius užmezgė kontaktus ir su Leleveliu, mokslininku, žavėjusiu savo profesionalumu ir intelektu. Lelevelio susidomėjimas Skandinavijos istorija buvo didžiulis. 1807 metais, Suomijos kampanijos išvakarėse, Lelevelis išleido knygelę apie senųjų Skandinavijos gyventojų padavimus ir religiją²⁸. Ši knygelė buvo ir Narbuto Šiaurių dvaro bibliotekoje, ją naudojo rašydamas ir *Lietuvių tautos istoriją*.

Antrasis miestas, kuriame Narbutas atsidūrė per Suomijos kampaniją ir kuris jį ypač domino kaip literatą, buvo Estliandijos sostinė Revelis. Kaip galima spręsti iš jo paties užuominų, ten Narbutas buvo dislokuotas 1808 metų pabaigoje–1809 metų pradžioje, tai yra jau po įvykių Mažojoje Rogo saloje ir Baltijsko uoste. Viešnagę Revelyje, kuriame karas nevyko, bet kuris buvo visai greta, būtų galima vadinti karo meto atostogomis. Kaip ir Abas, Revelis buvo išlaikęs savo senovę. Keliautojus iš Lietuvos stebindavo juodi bokštai ir tvirtos miesto sienos. Ypač įspūdingai Revelis atrodė iš jūros pusės. Įdomi buvo ir miesto praeitis. „Revelis, – rašė Tiškevičius, – pagrindinis Estijos miestas, – keistą turėjo likimą, priklausydamas tai Švedijai, tai Danijai, tai Rusijai ir net Lenkijai. Mūsų istorijoje tasai miestas garsus 1589 metais įvykusi Zigmanto III susitikimu su savo tėvu, Švedijos karaliumi Jonu“²⁹. Patiko Revelis ir Narbutui. Aplankė

miesto architektūros įžymybes – Šv. Mikalojaus ir Šv. Olofo bažnyčias, jų lobynus. Reikia manyti, kad rado nemaža paminklų, kurie suteikė galimybę lyginti lietuviškas ir skandinaviškas senienas. Štai, pavyzdžiui, *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome Narbutas rašė: „Iš Marienburgo, Karaliaučiaus, Talino [Revelio – R.Ė.] senienų aiškėja, kad lietuvių karo vėliavose paprastai būdavo pavaizduotas žirgas arba gaidys. Taline, Šv. Olofo bažnyčioje, pats mačiau medinį kotą su kažkokio audeklo gabalu, kuriame buvo žalvarinis balandžio dydžio gaidys; tatai laikyta pagonybės laikų vėliava, paimta Latvijoje. Man sakė, kad Karaliaučiuje buvo Kęstučio vėliava, kurioje pavaizduotas šuoliuojantis juodas žirgas, o ant jo – juodas gaidys“³⁰. Lobyne būta ir kitų įdomių senienų – deja, jų aprašymas nepasiekė mūsų dienų.

Revelyje, kaip ir Abe, Narbutas užmezgė ir asmeninių kontaktų. Be jokios abejonės, pats išpūdingiausias – susitikimas su tuomet Revelyje gyvenusiu rašytoju, istoriku, Rusijos imperatoriaus dvariškiu Augustu Kotzebue (1761–1819). Jau ne kartą cituotame *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome yra ir tokia Narbuto pastaba: „Eminentissimi Petri ep[iscop]i Camaracensis, card[inali] De manicheis Agapianis in Russia et Lithuania, eorumque doctrinae cum ethnicismo affinitate. A[nn]o 1418, cod[ex] in fol[io] m[anu] s[criptus], pag[inarum] 185. Turbūt tai vienas iš neišspausdintų veikalų kardinolo Petro d’Ailli, gyvenusio tarp 1350 ir 1419 metų, arba, kaip kiti nori, iki 1425 [metų]. Velionis Augustas Kotzebue išgijo jį Neapolyje; man jį buvo davęs 1809 metais Taline, kad išsirašyčiau Lietuvos istoriją, ypač mitologiją liečiančius dalykus“³¹. Taigi Kotzebue supažindino Narbutą su žymaus viduramžių teologo, filologo ir bažnyčios veikėjo Petro d’Ailli (Petrus ab Alliacio, 1350–1429) rankraščiu, kurį vėliau jis naudojo ir savo *Istorijoje*, ypač *Mitologijos* tome. Tikriausiai Kotzebue padovanojo Narbutui ir ką tik išėjusį savo keturių tomų veikalą – *Senosios Prūsijos istoriją*³². Jau vėliau, po Kotzebue mirties,

²⁷ T. Narbuto laiškas J. Leleveliui, Vilnius, 1811, spalio 14 (26), LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 56, l. 81 (nuorašas). Už nuorodą į šį šaltinį dėkoju akademikui Vytautui Merkiui. Laiško originalas saugomas Krokuvos Jogailos universiteto Rankraščių skyriuje (Sygn. 4435, k. 708).

²⁸ J. Lelewel, *Edda, czyli Księga religii dawnych Skandynawii mieszkańców*, Wilno, 1807.

²⁹ E. Tyszkiewicz, *Liśty o Szwecyji*, s. 21.

³⁰ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 62–63.

³¹ *Ibid.*, p. 67.

³² A. Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, Riga, 1808–1809, Bd. 1–4.

Narbutas išigys ir kitą jo darbą – monografiją apie Švitrigailą³³. Abu šie veikalai papuoš Narbuto Šiaurių dvaro biblioteką³⁴. Tikriausiai Kotzebue pristatė Narbutą kai kuriems savo aplinkos žmonėms, taip pat ir kolekcionuotojams, antikvarinių knygynų savininkams. Būtent Revelyje Narbutas išigijo ir kitą svarbų rankraštį, kaip jis pats vėliau rašė, „neįkainojamą Lietuvos istorijos paminklą“ – vadinamąją J. F. R. arba Rivijaus kroniką³⁵. Jau vėliau, 1842 metais, ją išvertęs ir parengęs spaudai, pratarinėje rašė: „Atsitiko taip, kad 1808 metais Revelyje man pavyko išigyti vokišką rankraštį, senovinį, *in 4to*, didžiulį, įrištą juoda oda, tačiau suirusį, atskirais fragmentais ir sužalotą; tai įvairių dalykų – istorinių, poetinių, humoristinių ir t. t. – rinkinys“³⁶. Sunku net įsivaizduoti kelią, kurį turėjo nukeliauti J. F. R. kronika ir kiti rankraščiai, knygos, kol pagaliau pasiekė gimtąjį Narbuto Šiaurių dvarą. Suprantama, Tiškevičius jų parvežė nepalyginamai daugiau, tačiau pernelyg skirtingos buvo jo ir Narbuto kelionės aplinkybės.

Taigi tik iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad šiame įvykių sūkuryje nebuvo kada galvoti apie istoriją. Narbutas, dalyvaudamas svarbiuose ano meto karuose, blaškomas po įvairias Rusijos imperijos ir užsienio vietas, regis, niekuomet neužmiršo, kad jis – žmogus, kuris savo karjerą visų pirma sieja su istorijos tyrinėjimu. Tikriausiai tokį nusistatymą geriausiai apibūdintų žodis „aistra“. Iš tikrųjų mirties akivaizdoje galvoti apie savo tautos istoriją, ieškoti jos praeities paminklų reiškė atsiriboti nuo realybės. O iš to, kas buvo pasakyta anksčiau, akivaizdu, kad Suomijos karas buvo vienas sudėtingiausių ir nuožmiausių XIX šimtmečio karų. Nereikėtų užmiršti ir moralinio aspekto – 1809 metais Suomija buvo užkariauta taip, kaip visai neseniai Lietuva ir Lenkija, ir Narbutas žygiavo užkariautojų gretose; žygiavo vykstant partizaniniam karui, kaip sakė Michailovskis-Danilevskis, tarp liaudies karo liepsnų. Dviprasmiška padėtis, vidiniai prieštaravimai, ypatingas karo žiaurumas – šiuos dvejus Narbuto jaunystės metus daro vienais ryškiausių jo biografijoje. Kaip sakė istoriko duktė Mončiunskienė, būtent iš Suomijos karo (epizodas Abo lauke) Narbutas išsinešė mirties jausmo pojūtį – ir apie tai net senatvėje nevengdavo kalbėti. Suomijos kampanija turėjo ir kitos fatališkos reikšmės – nuo 1808 metų pradėjęs progresuoti kurtumas Narbutą pamažu atribojo nuo išorinio pasaulio, leido susitelkti savyje, gyventi su pačiu savimi, galų gale padaryti tai, kas ne kiekvienam įmanoma – parašyti dešimties tomų *Lietuvių tautos istoriją* ir tapti produktyviausiu Lietuvos romantizmo istoriku.

Šiandien sunku pasakyti, kokių emocijų iš Suomijos buvo išsinešta daugiau – pozityvių ar negatyvių. Abejonių nekelia tik viena – Narbutas, kaip literatas, kaip istorikas, turėjo betarpiškai pažinti šiuos ypatingus Lietuvos kaimynus – skandinavus; pažinti juos akivaizdžiai, tiesiogiai, taip, kaip lenkus ar rusus. Tai todėl *Lietuvių tautos istorijoje* tiek daug „Skandinavijos“, skandinaviškų dalykų. Suprantama, Narbutui buvo žinomi Joachimo Lelevelio, Ivano Loboikos tyrinėjimai, tačiau tik asmeninės patirties dėka buvo galima sukurti tokius įtikinamus aprašymus. Būsimasis istorikas turėjo progos pats įsitikinti, kas yra toji žemė, kurią Jordanas pavadino „tautų versme“. Tiesa, Narbutas abejojo, ar kraštas, kuriame didžiausią dalį užima kalnai, liūnai ir kemsynai, gaubiami atšiauriausios padangės, kur tiek maža derlingų žemių, galėjo būti tautų pradžių pradžia³⁷. Tačiau jis buvo tikras dėl kito – skandinavai turėjo įtakos patiems didžiausiems perversmams Lietuvos žemėje, jie niekuomet nebuvo nutraukę visokeriopų ryšių su šiuo kraštu³⁸. Narbutui, kaip ir Tiškevičiui ar kuriam kitam jo aplinkos žmogui, skandinavai iš tikrųjų kėlė priešų, plėšiko asociacijas. Istorikui buvo puikiai žinomos nelaimės, kurias jie atnešė jo tautai. Narbutas net manė, kad šias Šiaurės tautas kadaise buvo apėmusi kažkokia naikinimo dvasia. Vis dėlto šio krašto žmonėse matė daugiau gėrio negu blogio. Jį žavėjo tauta, apdovanojota ypatingu kūno grožiu ir narsa. „Pažvelgėme, – sakė Narbutas, – į istorijoje išlikusius paminklus tos nuostabios skandinavų tautos, iš pradžių vadintos gotais, variagais, regėjome jos įvairias atšakas, paskui juos stebėjome kaip normanus, ir visada kėlė nuostabą jų didžiuliai žygiai, kuriuose jie, grobio pavilioti, dėl mažiausio tikslo būdavo pasirengę paaukoti gyvybę, kur jų niekada neapleisdavo drąsa, vyriškumas ir ištvėrmė“³⁹. Dar daugiau privalumų Narbutas turėjo išvelgti šiandieniniame skandinavų būvyje. Be jokios abejonės, jį, apsišvietusį žmogų, bajorą, stebino to krašto tvarka, verslai, įstatymai. Jau Nemcevičius savo trumpuose prisiminimuose rašė: „Šve-

³³ A. Kotzebue, *Swidrigail*, Lipsk, 1820.

³⁴ [T. Narbut], *Spisanie Muzeum w Szawrach*, LMAB RS, f. 18, b. 185, l. 12, nr. 42–45; l. 14, nr. 111.

³⁵ Kronika Niemiecka J. F. R. Z rękopismu autentycznego, objaśnił, tłómaczenie polskie dołączył i do druku podał Teodor Narbut, *ibid.*, f. 22, b. 54.

³⁶ *Ibid.*, l. 2.

³⁷ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, p. 65.

³⁸ *Ibid.*, p. 79.

³⁹ *Ibid.*, p. 67.

dų valstiečių namai švarūs ir tvarkingi. Valstiečiai laisvi, turi įtakos įstatymdavystei, gauna deramą išsilavinimą ir mokslus⁴⁰. Tą patį turėjo įsidėmėti ir Narbutas. Galbūt šie jaunystės išpūdžiai turėjo įtakos ir pačiam pradėjus ūkininkauti – juk Šiaurių dvarą pavertė tikra oaze savo valstiečiams. Suprantama, apie tai tegalima spėlioti. Tačiau tikrai žinoma viena – Skandinavijos jau niekuomet neišleido iš akių. Galbūt dėl šios priežasties taip godžiai skaitė Tiškevičiaus *Laiškus apie Švediją*, taip žavėjosi grafo kelione. Suprantama, dar daugiau minčių ir prisiminimų buvo išsakyta asmeniniuose pokalbiuose – Suomija tuomet buvo daugeliui įdomi kaip savotiška Rusijos imperijos reformų eksperimentinė bazė. Ypatingas šios šalies politinis statusas, konstitucija, parlamentas, vietinių įstatymų galiojimas – visa tai buvo taip nepanašu į anuometinę Lietuvą. Žinoma, tokie išpūdžiai neatsispindėjo Tiškevičiaus knygoje. Grafas akcentavo, kad jo kelionė į Skandinaviją tėra tik mokslinė. Vis dėlto nuostabą ir susižavėjimą nuslėpti buvo nelengva. „Toji tauta, – rašė Tiškevičius, – taip mažai mums pažįstama ir taip visapusiškai verta arčiau pažinti, taip netoli nuo mūsų gyvenanti, esant tokiai gausybei lengvų nuolatinių komunikacijos priemonių, – prisipažinkime atvirai, niekuomet mūsų prie savęs netraukė. Bet tas, kas jau kartą ją pažino, tas pamils visam gyvenimui. Jų širdyse – teisingumas, prote – apšvieta, troškimuose – laisvė, o aktyvioje veikloje – jos tolimesnės egzistencijos garantija. Ypatinga simpatija, kurią jie mums jaučia, dar labiau mus su jais suartina“⁴¹. Kaip jau buvo sakyta, sunku lyginti Narbuto ir Tiškevičiaus prisiminimus. Rusų armijos puskarininkis, priedarta atsідūręs žemėje, apie kurią žinojo tik iš literatūros, gyventojų sutinkamas priešišškai, kaip užkariautojas, ir keliaujantis grafas, intelektualas, vykęs savo noru ir bendravęs su pačiu to krašto aukštuo-
menės žiedu. Ir vis dėlto jie panašūs – juos abu vienijo pomėgis istorijai. Karys, akis į akį susiduriantis su mirtimi, savo rankomis lietęs žemę, klampojęs liūnais ir sniegynais, kartu su suomių locmanais plaukiojęs tarp atšiaurios jūros uolų⁴² – galėjo dar betarpiškiau pajusti to krašto skonį. Antra vertus, Narbutas nebuvo eilinis karys – Vilniaus universiteto auklėtinis, poliglotas, poetas, vertėjas, bibliofilas. Be jokios abejonės, susitikęs su Abo ir kitų miestų intelektualais, rado bendrą kalbą. Suomijos kultūros padėtis daug kuo priminė Lietuvą – šviesuomenė čia kalbėjo ir rašė švediškai, o senąja suomių kalba kalbėjo tik liaudis. Antra vertus, garsių suomių literatų, nors ir rašiusių švediškai, darbuose vyravo suomių tautinė dvasia. Vadovėliuose net buvo nusistovėjęs terminas – suomių literatūra šve-

dų kalba. Nuo XVIII amžiaus pabaigos buvo pradėta intensyviai rinkti tautosaką, tyrinėti čiudų kalbą. Netrukus toks sąjūdis prasidės ir Lietuvoje. Čia taip pat plėtosis lietuvių literatūra lenkų kalba ir vienas ryškiausių jos atstovų bus Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorijos* autorius.

* * *

1809 metų rugsėjo 15(27) dieną Vilniaus imperatoriškojo universiteto rusų literatūros profesorius Ivanas Černiavskis per naujų mokslo metų atidarymą pasakė kalbą lenkų ir rusų kalbomis – be galo emociingą, kupiną patoso. Pagrindinė jos tema buvo ką tik pasibaigęs karas su Švedija. Profesorius, apžvelgęs visą Rusijos santykių su šia šalimi istoriją, kalbą užbaigė žodžiais: „Slavų palikuonys! Dėl privačių asmenų savanaudiškumo ir tuštybės buvo nutraukti kraujo ryšiai, ir ilgus metus mes buvome abipusio priešiško, brolių neapykantos aukomis. Dangus mus vėl sujungė. Taigi apgobkime [suomių tautą] savo šlove, nupirkta mūsų bendru krauju. Broliškai apglėbkime naują tautą, ieškančią mūsų bendros tėvynės ir Rusijos sūnaus vardo“⁴³. Šiandien jau niekas negalėtų pasakyti, kaip Černiavskio kalbą sutiko auditorija. Tačiau norėtusi tikėti, kad paskutiniai profesoriaus žodžiai ne vieną privertė susimąstyti.

⁴⁰ J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, s. 311.

⁴¹ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecyi*, s. 291.

⁴² T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, p. 467.

⁴³ Речь на закончении мира со Швециєю при открытии учебного годичного курса в Императорском Виленском Университете, произнесённая профессором И. Чернявским 1809 года, сентября 15дн., Государственная публичная иблиотека им.М.Е.Салтыкова-Щедрина в Санкт-Петербурге, ф.18 (Анастасевич) (lapai be numeracijos).